

Miroslav Pečujlić

Sociologija između revolucije i apologije

Institut za političke studije FPN, Beograd 1973, 197 stranica

Iz pera našeg poznatog sociologa dobili smo još jednog vrsno djelo. U knjizi pod gornjim naslovom raspravlja se o nekim bitnim pitanjima sociologije — za-pravo, problematizira se osnovno pitanje što je sociologija i gdje je njeno mjesto. Tom problemu posvećen je pretežni dio knjige koja ima četiri slijedeća poglavlja: *Mitologija i sociologija*, *Živi socijalni pokret ili zaleđene snage istorije — istraživanje klasne strukture*, *Marksizam — misao epohe*, i *Strategija opstanka — čovek i životna sredina*. Posljednji dio izlazi iz naznačenog sadržajnog okvira. No, u njemu se razglabaju ekološki problemi o kojima i sociologija treba progovoriti.

Centralni i najinteresantniji dio knjige jest prvo poglavlje *Mitologija i sociologija*. Pečujlić počinje sa zahtjevom za radikalnim preokretom u načinu mišljenja o društvu. Znanost je postala prvorazredna sila i opruga razvoja, ali istodobno i novi mit koji je potisnuo tradicionalne oblike duhovnoga vladanja ljudima, a prati je prijelaz iz grubih oblika mehaničke represije na dominaciju pomoću manipulacije u društvu. Novovjekovna nauka tvorevina je građanske klase i sastavni je dio tog društva u borbi protiv starog poretka. U svom trijumfalnom pohodu protiv crkve, dogmatizma, apsolutizma, novovjekovna je znanost pripremila tlo za uspon i pobjedu modernog industrijskog društva. Na toj se točki razdvojila u dvije suprotne struje — pozitivističku sociologiju i revolucionarni marksizam.

Positivistička struja ostala je u okviru tog društva, odnosno usmjerila se na problem stabilizacije tog poretka. Takva usmjerenost zajednička je crta nauke o društvu od Comtea preko Durkheima i Webera do Parsonsa.

Druga struja — revolucionarni marksizam bitno je drugačije usmjeren jer teži novim društvenim mogućnostima, prekoračivanju klasne strukture društva i služi kao duhovno oruđe promjene.

Glavne karike prodora konzervativne, pozitivističke svijesti jesu velike teorijske orijentacije i sistemi kao i tehnologija (metodologija) istraživanja. Pozitivistička metodologija iako se služi elegantnim i sofisticiranim metodama cijepa vezu između istraživačkih problema i društvene cjeline. Takva misao ne dopire do spoznaje društva, njegove strukture i razvojnih tendencija.

Utemeljitelj takva smjera, Comte, jasno izriče da pozitivizam teži stabilizaciji društva i izgradnji takvih vrijednosti koje će zamijeniti stare koje su cementirale duhovno jedinstvo starog društva. Pozitivna nauka oružje je u borbi protiv revolucionarnih ideja jednakosti i narodnog suvereniteta i sredstvo za usmjeravanje ljudskog umovanja prema prihvaćanju datog. Funkcionalizam je preuzeo Comteovo nasljeđe. U funkcionalističkim koncepcijama društvo je harmoničan organizam u kojemu svi dijelovi čine funkcionalno jedinstvo. Dijelovi, pojedinci, institucije vrše određene funkcije i time pridonose održavanju postojeće strukture. Društvo ima ugrađene mehanizme koji ga neprestano vraćaju u stanje ekvilibrija. Promjene su u okviru sistema a svode se na adaptaciju i usavršavanje pojedinih dijelova. Potrebe održavanja sistema imaju prioritet nad svim drugim. Cjelina se održava s pomoću

zajedničkog sistema vrijednosti o kojem postoji suglasnost. Zajednički sistem vrijednosti kao poluga integracije stvara se socijalizacijom. Osnovni je zadatak da se u pojedinca ugradi respekt za imperATIVE društva i poretka. Podređivanje tom autoritetu mora biti naša vlastita savjest i unutrašnji zakon. Tu nastupa Durkheim za koga je društvo autoritet potpuno različit i nezavisan od čovjeka. Društvo je sila i autoritet koji oblikuje shvaćanja pojedinca i usmjerava je željenim pravcima. Pečujlić primjećuje da je to vjeran opis postvarenog društva potpuno otuđenog od čovjeka.

Novije verzije funkcionalizma idu u više pravaca. Kibernetičke teorije pomiču težište na samoregularajuće i samoodržavajuće mehanizme koji spontano održavaju sistem u ravnoteži. Problem vrijednosti gubi se iz vidnog polja a tehnologija istiskuje moral. Parsonsovska ljevica vidi u državi faktor stabilizacije poretka, što spada u okvir državnog intervencionizma, jer spontano djelovanje tržišta ne može osigurati reprodukciju društvenog sistema. Opća društvena podloga jest birokratizacija društva i na Zapadu i na Istoku, te se javlja ideja o ideološkoj konvergenciji.

U tu cjelinu ide i strukturalizam kao koncepcija koja teži za otkrivanjem određenih konstanti nepromjenjivih u cjelokupnoj historiji.

U jeziku, obitelji, kulturi i drugdje nailazimo na iste bitne elemente a mijenjaju se samo njihove kombinacije. Kako je povijest samo serija različitih kombinacija tih elemenata to ona nema ni progressa ni razvojnosti. Promjene se svode na prevođenje sistema iz jedne kombinacije strukturalnih elemenata u drugu.

Funkcionalizmu je sličan i dogmatski marksizam. Taj marksizam vidi socijalističko društvo kao beskonfliktnu, harmoničnu strukturu u svim vidovima.

Pečujlić je zatim postavio pitanje uzroka i mehanizama stvaranja konzervativne svijesti o društvu.

Stvarna priroda jednog društva ne pokazuje se neposredno jer je okružena ideosferom, raznim predrasudama, mitovima, iluzornom svijesti i sl. Vladajući način mišljenja i metode zastaju na tom sloju društvene zbilje. Tamo gdje je znanost relativno autonomna sfera, izbor teorijske problematike i favorizirani metodološki postupci osnovni su činoci koji produžavaju jedan a isključuju druge načine mišljenja. Sirovi pozitivistički empirizam, što ga Pečujlić nazivlje tehnologijom za destilaciju života, nametnuo se kao nepremostivi kanon. Vrhunac je dostigao u nekim strujama »operacionalizma« za koje je znanstveno vjerodostojno samo ono što se može mjeriti (ispada da je isto mjeriti i znati). Pozitivistički empirizam favorizira princip vrijednosno-neutralne znanosti indiferentne prema ljudskim svrhama.

Apstraktna teorija i sirovi empirizam koji socijalne pojave svodi na psihološke kategorije a društvenu stvarnost razbija na niz fragmenata, djeluju kao dva stupa konzervativnog načina mišljenja.

U nastavku Pečujlić izlaze još jedan način mišljenja i istraživanja društva, koji se može nazvati mišljenjem u okviru revolucionarne prakse. Ono se duboko razlikuje od konzervativnog svojom usmjerenošću, postupcima i ciljevima. Revolucionarno mišljenje ne teži isključivo opisivanju postojećeg nego je istodobno i vizija novih ljudskih i društvenih mogućnosti, pronalaženja alternativnih institucija usklađenijih ljudskim potrebama. Revolucionarno mišljenje karakterizira jedinstvo spoznajne i vrijednosne komponente. Znanstvena spoznaja ne može biti vrijednosno neutralna i indiferentna jer nema istine u sferi koja ne tangira ljudske probleme i različite načine njihova rješavanja. Ako se znanstveno spoznavanje odijeli od ciljeva tada se najčešće pretvara u sredstvo za realizaciju tuđih svrha. Bez kritične analize opravdanosti ciljeva znanost može pružati racionalna sredstva za iracionalne i nehumane ciljeve. Dijalektičko-kritička metoda jest organ revolucionarnog mišljenja. Teoretska kritika i praktički preobražaj ujedinjeni su. Bitna osobitost tog mišljenja jest historičnost i princip historijske specifičnosti (odbacuje univerzalne i vječne socijalne zakone i oblike). Do najdubljeg smisla i objašnjenja društvenih pojava dopire se spoznajom konkretno-historijskog totaliteta kao cjeline društvenog života. Vladajuća misao reducirala je taj totalitet na niz fragmenata. Jedan od takvih jest i podjela na objektivni svijet i subjektivne stavove i mišljenja (psihologizam). Kod Webera to je prisutno u metodi razumijevanja i u primatu unutar-njeg smisla i značenja za objašnjenje pojedinih pojava i ponašanja.

U funkcionalističkoj viziji društva prisutan je pojam »društvenog sistema« kao osnovnog analitičkog oruđa. Funkcionalizam ne ide dalje od institucionalnog poretka društva ispod kojega leži struktura koja ga proizvodi i najzad pokretačke

snage historijskih promjena. Zahtjev da se umjesto »socijalnog sistema« uzme koncept konkretno historijskog totaliteta vrijedi kako za globalna društva tako i za uže socijalne pojave. Socijalni sistem, prema Pečujliću, tek je »predvorje za razumijevanje života«. Struktura društva označava način proizvodnje i osnovne društvene grupe koje ga nose. Svaka struktura mora formirati socijalnu organizaciju (država, normativni poredak, načini motivacije i mehanizmi socijalizacije). Te institucije u službi strukture mogu se nazvati »socijalni sistem«. Iako je proizveden, on ubrzo zbog relativne autonomnosti počinje proizvoditi socijalne i klasne grupacije. Socijalni sistem jest inkubator gdje se formiraju osobine, potrebe, vrijednosti neophodne za funkcioniranje sistema.

Društvena cjelina obuhvaća i snage nadolazećih promjena koje su u suprotnosti sa strukturom i socijalnim sistemom. Ta je strana također zamračena kao »nevidljiva strana mjeseca«. Pokretačke snage vezuju se uz one klase čiji interesi i težnje nadilaze postojeću strukturu.

U drugom dijelu knjige prezentiran je nacrt proučavanja socijalne strukture jugoslavenskog društva na osnovi navedenih teorijskih i metodoloških stavova. Pečujlić ocrtava glavne socijalne tendencije i njihove nosioce u razvoju jugoslavenskog društva. U prošlosti je centralizirani etatizam koncentracijom vlasti i upotrebom državnog vlasništva stvarao pretpostavke za razvoj socijalizma. Revolucionarni se etatizam ubrzo pretvara u birokratski zbog zadržavanja monopola upravljanja i raspolaganja viškom rada. Rani stupanj socijalizma prevladao je važne oblike klasne podjele ali je zadržao mnoge klasne elemente i upotrebu rada kao najmnog rada. Odgovor na to jest radnički samoupravni pokret. Na planu vlasti samoupravljanje je potkopalo centralizam ali društvena moć nije prenijeta u samoupravne asocijacije. Pojavio se decentralizirani birokratizam. U poduzeću se pojavio tehnokratizam. Stari se birokratizam pretočio u trougao političkih, industrijskih i finansijskih rukovodećih grupa. Prodiru grupno-vlasnički odnosi. Raspodjela prema radu pretvara se u prisvajanje i raspodjelu prema ekonomskoj snazi. Tehnobirokracija je neformalna moć unutar institucionalno samoupravne organizacije. U jednom tijelu žive dvije duše, primjećuje Pečujlić. Tehnokratski monopol nastoji od radnika preuzeti kontrolu i upravljanje nad viškom rada. Na društvenoj sceni pojavljuju se malograđanski slojevi. Formiraju se duhovne orijentacije i ideologije koje nastoje usmjeriti razvoj društva u suprotnom pravcu od samoupravljanja. Gdje je izlaz? Pečujlić ga vidi u radikalnim promjenama i prerastanju samoupravljanja u cjelovit, integralan sistem društvene organizacije.

Treće poglavlje knjige s esejističkim napisom *Marksizam misao epohe*, razglaba o mjestu marksizma u suvremenom društvu, posebno socijalističkom. Dilema nije »marksizam bez vlasti ili vlast bez marksizma«, jer bez marksizma nema revolucionarne akcije. Marksizam nije monolitna doktrina i stoga su rasprave o »pravom marksizmu« suviše. Svaka nova revolucija razarala je tu monolitnost. Umjesto rata struja potreban je odnos uzajamnosti, otvorenosti i kritike. Marksizam kao misao epohe neizbježno ima više strana kao i sama stvarnost. To ipak ne znači da je marksizam more bez obala. Kada se osporava revolucionarni subjekt promjena i ta funkcija prenosi na druge grupacije neizbježno se klizi u reviziju. Slično je i shvaćanje da revolucija pripada državi i partiji a ne klasi.

Podsticanje marksističkog humanističkog sistema vrijednosti jest zadatak dana. Ali to nije problem samo obrazovanja i broja školskih sati. Prvenstven je zadatak podsticati stvaranje kritičkog načina mišljenja o društvu, o suvremenoj epohi i njenim težnjama i razvoju.

Gledana u cjelini Pečujlićeva knjiga ostavlja dojam vrlo interesantnog sociološkog teksta. Pisana je više esejistički nego scijentistički što je i inače — autorova osobina. Umjesto akribijske sterilnosti i detaljiziranja autor osvjetljava i ponire u bit najznačajnijih sociologijskih problema današnjice a napose u mjesto sociologije u suvremenom društvu. Polazeći s marksističkog stajališta o ulozi društvene znanosti njegova je teza da sociologija mora biti u revoluciji, u pokretu, a izvan sistema, izvan struktura. Koliko i gdje je to moguće, drugo je pitanje.

Samo situiranje sociologije u taj kontekst dokaz je autorove hrabrosti bez obzira na to koliko je uspio osmisliti sve pretpostavke tog situiranja .

Milan Župančić